

Şaheserler Dile Gelse :

AYASOFYA

(İstanbul : 537)

Halil İbrahim GÖKTÜRK

Bir Yapı Sesleniyor

Ben Ayasofya'yım. Bundan 1443 yıl kadar öncesi doğmuşum. Doğuşum da, yaşamım da dehaların yazgisına benzer. Tıpkı büyük şanlara, sancılı tufanlara yakışır olaylar geçmiştir başımdan... Sessiz bir tanrıyı yıkılan mağrur imparatorlukların... Günümüzün iyi değerlendirilmesinden yanayım. Hiç kimse elimden alamaz topraküstü hafıza anılarımı... Hele ömrü bir karga yaşamı boyu kadar sürmeyen geçici insanoglu mu? Ben de diller değil, yıllar dile geliyor. Yılların mezarlığından sesleniyorum sizlere: Ben kocamış bir yapıyım. Bana iyi bakın ve aklın gözlerle inceleyin beni... "Din inanç işidir, tartışılmaz", ama sadece kafa koçanımın ilginç hikâyesini vermekte yarar umarım. Benden önceki ahşap bölümlü iki ölü kardeşim vardı ya.. Onlar ya yer veya toplum sarsıntılılarıyla yıkılmış yakılmışlar. Beni ilk kez yanmayan maddeyle; taştan ve mermerden diktiler. Sizin tarih dediğiniz insan hareketlerini, benim kubbemin altından geçen sayısız cemaat kervanları simgeler. Şimdi biz en görkemli, bu türü hiç görülmemiş hir tören gününün renkli filmini seyre hazırlanalım. Renkli dedik. Evrenin yedi rengiyle, yedi notalı sesi kubbemin altında harmanlanır. İşte sütun ve duvarlarıma yankılananlar bu karışımın cümbüşüdürlər.

Doğu Roma İmparatorluğunun Tahtında Justinianus ve İmparatoriçesi oturmaktadır. İşte o açılış gününde çağın en ulu ve kutsal tapınağı olduğumu bir rastlantıyla sert, garip bir ses tonundan öğrendim. Tarihçiler, Doğu Roma İmparatoru Kostantinius'un başkenti Bizans (İstanbul)'a taşıyarak ilk "Büyük Kilise" yi yaptırdığını yazarlar. (M.S. 360) Oysa roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olarak 393 de ikiye bölünmüş-

tür. Bağımsız "Doğu" nun ömrü 1453'e kadar onbuçuk yüzyıl sürer.

Gelelim bir yapının masalına: Ahşap tavanlı ilk Bazilika bir halk ayaklanmasına yakılıp gitmiştir. (M.S. 404). İkinci kez inşa olunan aynı yerdeki kiliseye "Hagia Sofia = Kutsal Hizmet" adı verilmiştir. (415). Bu söz teslis'in ikinci elemanı oğul İsa'nın niteliğini simgeler. Zamanımıza değin de Ayasofya olarak bilinegelir.

İmparator Justinianus döneminde de koyu dincilerle siyasî partiler birleşerek "Nike" ayaklanmasını başlattılar. O gürtlüler arasında ahşap bölümlü Ayasofya da yakılıp yıkıldı. (532).

Taht, kanlı bir şekilde bastırılan ayaklanmanın üstüne dinsel bir anıt dikilmesini emreder. Üçüncü Ayasofya'ya başlanır. Yapının mimarlığını Aydınlı matematikçi Anthemios ile Miletli İsidoros üstlenirler. Ama genç ve mağrur Justinianus'un bir koşulu vardır: Tapınak, zamanın en eski ve yücesi olarak bilinen Kudüs'deki Hazreti Süleyman Mabedinden daha büyük olacaktı. Belli, ilkinin Mimar Adon Hiram eksik yapmıştır. Geçmişten ders alınarak, yapıya olabildiğince deprem ve yangına karşı gerekli önlemler konulmuştur. Zengin ülkenin her yerinden özellikle Efes Artemiş tapınağından tekparça sütunlar getirilerek yapıya dikilmiştir. Belgeler yazar: Beş yıl, bin usta ve onbin işçi çalışmışlar. Bugünkü parayla milyonlarca altın harcanmıştır. En sonunda coşkulu açılışın tören günü gelip çatar. Sabırsız Justinianus dört beyaz atlı zafer arabasına biner, çalar kamçısını... Burada biraz daha gerilere dönmek üzere azıcık duralım :

Ondört Buçuk Yüzyılın Tepesinden

Kudüs'deki Süleyman Mabedi, zamanın en

ünlü, süslü kutsal yapılarından biri olarak tanınır. Yapımı İsa'dan Önce 900 yıllarına rastlar (?). Babilliler Kudüs'ü ele geçirince kenti ve Mabedini de yakıp yıktılar. Yine daha eski bir yapı niteliğiyle Kâbe gelir. Kâbe'yi İbrahim Peygamber Mekke yöresinde yapmıştır. — 1900 — (?) Sonradan Müslümanlar tarafından benimsenmiş en eski "Tanrı Evi" sayılır (M. S. 622).

Justinianus çalacakçı Ayasofya'nın kapısına dayanmıştı. Kapıda dönemin Patriği Menas ve çevresindekiler tarafından karşılanır. Elele Kıralla beraber içeri girerler. Bizans Kartalı Kubbenin altına gelince iri iri gözlerini açar, çevresini süzer.. Ve birden tutkuyla, coşkuyla bağırır: "— Ey Süleyman! İşte seni geçtim."

Bu ses duvarlara çarparak kırılır, dökülür. Kalabalık insan yığınlarının uğultusuna karışır. Herhalde o ilk âyinde bulunan kişilerin insan hafızasından o günün silinmesi hiç olası değil...

Yedi renkli cam ışığında süslü kubbe sanki gökyüzünde asılı duruyormuş gibi... sallanır, ha sallanır.

Böyle eşsiz bir yapıyı dikmek kadar yaşatmakta sorun oluyordu salt zamana karşı... Nitekim bu eşsiz kubbe ve yapı kitlelerinin bazı bölümleri depremlerle yıkılır (558). İlk mimarın yeğeni genç İsidor bu kez de ilk projeyi değişimlere uğratar. Öylece binayı ayakta durabilir hale getirirler (562). Ancak böyle bir anıtın yapılıp ayakta kalması, sade bir Taç'ın fermanı buyruftusuyla olamaz. Ülkenin san'atsal, ekonomik ve kültürel zenginliklerine dayanacaktır. Yalnız birini ele alırsak, Roma Hukuku üzerine kurulan Justinianus Kanunları Bizansa özge ayrı özellikler taşımaktadırlar. Mabnet yine çeşitli takvim dönemlerinde türlü onarımlara gerek duyurdu. Ne var ki bu en büyük İsa tapınağına en büyük kötülüğü yine Hıristiyanlar işlediler. Dördüncü Haçlı Ordusu İstanbul'a girince, önişi bu kutsal Tanrı evi'ni yağma ve talana uğratmak oldu.

Ne yazık ki kendilerini aynı dinin yoluna tüm adayanlarca.. "İsa'nın Bilgeligi" yapısına aç çekirgeler gibi üşüştüler. Kilisede altın, gümüş levha, şamdan, haç ve benzeri ne kadar değerli eşya varsa hepsini soyup soğana çevirdiler (1204). Asıl o gün insanoglunun hazin komedyası tâ tepeden seyre değerdi. Kendi putunu kendi yapan.. ve sonra onu yere çalarak ayakları altında kıran insanoğlunun inanç yazgısı...!

Burada Bir Parantez Açalım

Her çağın bir gözde akımı olmuş dünya kurulalıberi. Toplumlarda kimi dini, kimi askeri

gücü, kimi ulusallığı ön plana çıkarmışlar. Günümüzdeyse cânım her lâfın başında kaskatı "ekonomik üstünlük" havalanıyor. Belki de yarın bu unutulara, yerini uzay fırlamasına bırakacaktır. Ama ille de teknolojik gidış ağır basıyor...

Bizans'ın sembolu mitolojiden doğagelir. İki yunus balığıyla simgeleşirler. Arması olan Poseidon'un üç dilli yabasıyla bütünleşir, Tapınağın doğu ve batı galerilerine (Nef.) bakanlar dört filayağı üzerinden ziyaretçilerini seyretmektedirler hâlâ... Poseidon ise köpüklü denizler Tanrısıdır. Ama bütün bunlara karşın ben kendimi ve görüp geçirdiklerimi şu bir kaç sayfaya nasıl sığdırabilirim? Sadece bir kaç fırça darbesiyle yetinirdi.. İç narthex'e (Kilise dış dehlizi) giren kapının üzerinde büyük bir mozaik yer alır. Sonradan temizlenerek meydana çıkarılmıştır. Levhanın ortasında göksel taht'a oturmuş, kucağında çocuk İsa'yı tutan Meryem vardır. Kulonda kendisine İstanbul şehrinin maketini Konstantinus sunar. Sağında mabedin bir biçimsel örneğini İmparator Justinianus takdim kılar. Bu tablonun anlamı ne demektir? Kısaca gerek tapınağın, gerekse o'nu barındıran şehrin Tanrısal kutsallığa ulaştığını gösterir. Meryemin başının iki yanında "Tanrının Anası" sembolü yazılmıştır.

Ben Ayasofya'yım. XV. Yüzyılın henüz ortalarındayız. Türkler günlerdenberi Bizansı kuşatmıştır. Bizansın son günlerinde yapılan dualar, dilekler, yalvarış, yakarışlar para etmez. Artık Türkler genç bir önderin azim ve iradesi altında çağının önünde gitmektedirler. Tanrı ise her zaman gerçek ilericilerle beraber olmuştur. Çağ değiştiren Fatih'in İstanbul'a girişinde ilk olarak doğruca bana gelişi anlamlıdır, hatta amaçlıdır. Yılların beslediği, beklenen mucizeleri bir anda boşa çıkarıverin. 1453 Mayısının 29 ncu Salı gününden sonraki Cuma namazına hazırlanır Ayasofya... Absid'in (Mihrap) kibleye çevrilmesi bir tapınağın yön ve yazgı değiştirmesidir de... Belki minarelerle dış kimlik değişimi olur gibi gelir. Ama içteki yine tek Tanrıya tapınıştır. Az zamanda yanibaşımda Fatih medresesi yükselir. Buranın hocaları içinde Ortaasya kökenli matematikçi, astronom Ali Kuşçu en ünlülerinden sayılır. Fatih, Bizans gibi, Ayasofya'yı da harap ve bakımsız devralmıştır. Denebilir ki "Beni yokolmaktan Türkler kurtarmıştır." Hele Mimar Koca Sinan'ın koyduğu destek ve payandalar ve ölçümlü minarelerle ayaktayım. Fatih bu büyük san'at eserine engin hoşgörüsü açısından bakmış, eşsiz mozaiklerinin üstünü bile kapattırmamıştır derler. Sonraları ince bir kireç badanayla kaplanıvermiş. Sürekli onarımlar, dıştan kalevâri piramitsel yapıyı yıkılmaktan kurtaragelmiştir.

I. Mahmud’un külliye içine kurduğu kitaplık, saraylarda uyuyan kitapları halkın yararına günışığına çıkarır. Şirin şadırvan’ın üstüne altın suyuyla yazılmış şiirin dizeleri şırıltılı suya binmiş bir tahtırevandır sanki... Ki hâlâ yaptırını şöylece anımsatarak: “Şehinşahi zaman Sultan Mahmud’ü celilüşşan”ı söyletmektedir. Yine Camiin çeşitli ihtiyaçları için sürekli vakıflar kurarak işleten Osmanlılar olmuştur. Bahçesinde üç padişahla şehzade türbeleri yer alır. Kadir geceleri ve bayram namazları unutulmaz.

Kanuni Süleyman Budin zaferinden bana da bir armağan getirir: şimdi mihrabın iki yanında duran iki büyük şamdan var ya; işte onlar Budapeşte katedralinden bize malolurlar. Macar şamdanında Türk mumu yakılarak... Padişahlar, Fatih’den başlayarak beni hep saray camisi sayageldiler. Bende secde ettiler. Önce orta kubbede bir haç vardı. Onun üstüne Kazasker Mustafa İzzet Efendinin nefis yazısı döşenmiştir. İsviçreli Fossati adlı mimarın onarımları II. Abdülmecid’in Tanzimat dönemine rastlar (1849). Benzersiz mozaiklere ise ayıracak hiç yerimiz yok!

İki Mermer Küpün Hikâyesi

Halk dilinde her yücelik ve ululuğun çevresini efsaneler sarar. Biz onları bir çırpıda atlayarak şimdi Orta İmparator Kapısının iki yanını süsleyen iki küpün serüvenine kulak verelim. Onların san’at değeri yanında buraya getirilişlerinin söylentilere göre ilginç bir hikâyesi de var. Zaman Sultan II. Murad dönemi.. yer bugün de nice tarih hazinelerinin üstünde oturduğundan habersiz Bergama ilçesi.. M. Hatipoğlu adlı bir köylü, tarlasında çiftini sürerken sabanın ucu bir yere takılır. Bakar ki üç somaki mermer küp.. Ağzlarına kadar altınla dolu.. Köylü hemen üstlerini örter, gider padişaha haber verir. Sultan kendisini bir müfreze askerle oraya gönderir. Buyruğu üzerine küpün birisini kendisine verirler. Dürüst Hatipoğlu: — Padişahım bana altını değil yalnız bir küpü verdi. Boşaltın alayım.” der. Böylece üstü süvari firizli boş mermer küp bırakılır. Bu doğruguna karşılık saray, çiftçisine büyük bir arazi parçası armağan eder. Sonraları bu küp Bergama hamamına konur. Ve oradan da Fransızlar aşırırlar. Şimdi Paris Louvre Müzesinin şaheserleri arasında sergilenmektedir. O arada Fatih’in porfir sütun üstündeki kılıç izi, atının nal yerleri üstünde durmak gereksizdir. Çünkü bunlar Fatih’ini san’at ve Dine saygısına, engin hoşgörüsüne ve mantıklı mesafe ölçüsüne ters düşmektedirler. Halkın efsanelerini biz de hoşgörelim.

Son döneme gelmeden önce I. Dünya Savaşı sonu mütareke İstanbul’undan bir geçiş olayı var ki üstüne sözedilmeye değer. İstanbul düşman güçlerince işgali üzerine, açıkta kalan bir Muhafız Taburu, Binbaşı Tevfik Bey komutasında Ayasofya’ya yerleşir. Yunanlılar Ege’de ele geçirdikleri tarihi eserleri Atina’ya kaçıırırlar. Bu arada Büyük Camiin tekrar eski görevine çevirmesi niyeti uyanır. Ama önce Ayasofya bir Fransız taburuyla Türklerden temizlenmeli. İşte Harbiye Bakanlığı Türk Taburuna, binayı boşaltarak Fransızlara teslimini emreder. Fransızlar kapıya dayanır. Ne ki gökten tepelerine bardaktan boşanırcasına bir yağmur yağmaktadır. Ama Camiin kapının iki yanına ağırmakineli tüfekler oturtulmuş ve erler de mevzilenmiştir. Binbaşı Tevfik Bey tekbaşına, bir Fransız taburu’na çıkarak: — Buraya giremezsiniz ve giremeyeceksiniz. Çünkü burası benim mabedimdir. Vicdanımdan aldığım emirle Türk ve Müslüman olarak sizleri buraya sokmayacağım. Eğer zorla girmek isterseniz, binanın dört yanına yerleştirilen tahrip kalıplarıyla yapı yerle biredilecektir.” diye bağırır. Yağmur hızını daha da artırır. Ortalık karışır. Fransız askerleri kendilerini yakındaki adliye binasına zorla atarlar. O Bnb. Tevfik Bey bir kahramandır.

Lâyıklık ilkesinin başka bir açıdan tanımı da “Devleti, dinin saldırısından korumaktır” denilmektedir. Türkiye’nin en eski san’atsal, arkeolojik yazısıym ben.. Hatta tüm kitaplı dinlerin üstünde ve dahası kutsal uluslararası bir san’at anıtıyım. Beni hangi iç veya dış salyalı yobaz veya cüce, insanlığa yani tümüne hizmet görevimden alıko-yabilir ki?.. Ey Büyük Atatürk! En yüce ve isabetli kararı yine sen vermişsin... “Ayasofya Müze olarak kalacaktır.” Nur içinde yat..

Bugün yurdumuzdaki camiler dar mı geliyor? İhtiyaca yetmiyor mu? Yücelik sakalda saçta değil, içtedir. Bir içtenlik sınavı gerekmiyor mu?

Eğer bir gün bana bir hal olursa, nasıl ayakta durabileceğimi hiç düşündünüz mü? Nitekim çağımızdaki dünya müzeleri belli din açısından öte bütün dünya insanlığının hizmet anıtlarıdır. O uluslar ki bu hizmetleriyle haklı övünç duyarlar. Ucuz kahramanlıklarla değil... ben Ayasofya’yım; bir kez beni gelip görmeğe değerim elbette. Aman görün beni...

KAYNAKLAR:

- Ayasofya Kılavuzu*, F. Dirimtekin 1966.
- Ayasofya Camii*, İ. Akçay, 1968 ve ötekileri...